

KIRKESALEN I CHRISTIAN IV.s TUGT- OG BØRNEHUS

NOTER S. 46

Historisk indledning. Christian IV.s Tugthus oprettedes 1605. Den oprindelige hensigt med institutionen var, at løsgængere – såvel mænd som kvinder – her skulle tvinges til at lære et håndværk, hvorved de kunne ernære sig efter løsladelsen. I oktober 1605 fik Københavns statholder derfor befaling til at pågribe så mange omstrejfer, som han kunne overkomme, og indsætte dem i Tugthuset. Man begyndte ret tidligt at optage børn, og mens udnyttelsen af disses arbejdskraft steg, faldt de voksnes betydning.¹

Ved en reorganisering 1620 lagdes større vægt på klædefabrikationen. Anstalten deltes i et tugthus for kriminelle forbrydere og et børnehus for fattige og forældrelose børn, der skulle lære et håndværk. Ved Tugthusets oprettelse havde landet fået sit første kvindefængsel, og denne funktion bibeholdtes efter reorganiseringen – ikke mindst for fortsat at have et sted at anbringe prostituerede. Voksne, mandlige løsgængere blev derimod ikke længere modtaget. I modsætning til De fattiges Børnehus i Møntergade,² der var forbeholdt københavnske børn, modtog Christian IV.s Børnehus børn fra hele landet. Af de indsatte i 1625 var ca. 15 mænd, 40-50 kvinder og 5-600 børn.

Til trods for reorganiseringen gav institutionen bestandig underskud, selv om der navnlig i 1620'erne og 1630'erne produceredes såvel store mængder klæde og lærred som finere luksustikler. Desuden modtog man testamentariske gaver, og der indsamledes penge bl.a. i tavler i landets købstadskirker.³ Og selv om Tugt- og Børnehuset indrømmedes at gøre gavn – hovedsagelig som opfostringshus – afvikledes in-

stitutionen gradvis fra 1644 for helt at blive nedlagt i oktober 1649. Da Børnehuset på Christianshavn blev oprettet 1662, ydede kronen tilskud, men sørgede for ikke at have økonomisk risiko i foretagendet.

Allerede ved oprettelsen var der utvivlsomt tilknyttet en præst, der skulle holde gudstjeneste på søn- og helligdage, men der vides intet herom. Det er ligeledes usikkert, hvornår en egentlig kirkesal blev indrettet.

1622 blev det pålagt Tugthusets præst og degn at undervise de læredrenge, der var i huset hos udenlandske håndværksmestre ude i byen, i deres børnelærdom.⁴

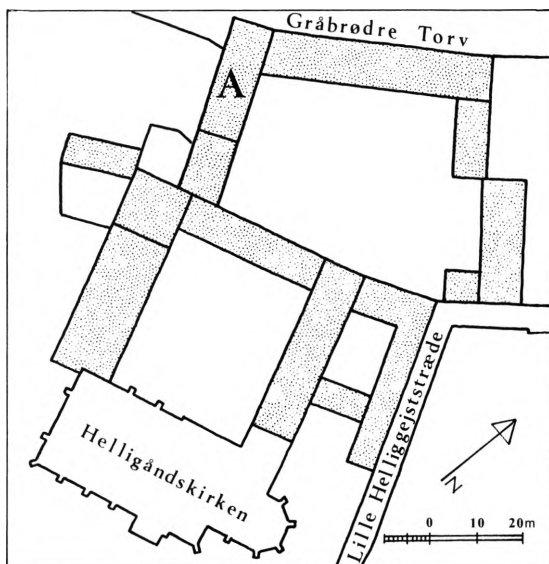

Fig. 24. Christian IV.s Tugt- og Børnehus 1650. Kirkesalen var indrettet i stueetagen i den med A markerede bygning. Tegnet af MN 1984 efter plan af Olaf Olsen (s. 311). – *Christian IV's Workhouse and Home for Waifs and Strays 1650. The Chapel was on the ground floor in the building marked A.*

Stiftelsen havde ikke egen *kirkegård*, men 16 drenge i huset skiftedes til at bære ligene til kirkegården uden for Nørreport.⁵

Bygningshistorie. Tugthuset indrettedes oprindeligt i et gammelt farveri i Farvergade, men mindre end et år efter oprettelsen var bygningerne blevet for små. I juni 1606 overflyttedes de første fanger til det gamle Helligåndshospital, der flyttedes uden for byen til Gammel Vartov,⁶ og de følgende syv år indrettedes Tugt- og Børnehuset i det omfattende bygningskompleks (jfr. fig. 24).

En *kirke* er omtalt 1617, men rummet benyttes da som dynemagasin. Senest fra 1618 må kirkesalen dog have fungeret i stueetagen i det tidligere gråbrødre fængsel (prisonet, jfr. s. 21), hvor der holdtes gudstjeneste i hvert fald til 1648.

Der haves ingen oplysninger om kirkesalens *indretning*. Alteret var dog muligvis adskilt fra resten af kirken ved et aflåst korgitter.⁷

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar kendes udelukkende fra regnskaberne, og hvad der blev af genstandene ved kirkens nedlæggelse, vides ikke.

†*Alterklæder.* 1622 omtaltes et grønt, 1626 anskaffedes et med frynser og 1638 leveredes 7¼ alen fint, rødt klæde til Børnehusets skrædder, der skulle sy et nyt.⁵

†*Altertavlen* blev ligesom *prædikestolen* stafferet og anstrøgen med guld og farve af Helle Thorbensen 1622.⁸

†*Altersølv.* 1622 omtales en *kalk* og *disk* af tin, mens *kalk* og *disk* af sølv nævnes 1625. Nogle tinpotter omstøbtes 1624 til en *vinflaske*.⁵

†*Alterstager* af tin betegnes som nye 1622, mens en af messingstagerne repareredes 1637.⁵

†*Messehagel* anskaffedes 1618.⁵

Et †*korgitter* eller en *alterskranke* opsattes muligvis 1632.⁷

†*Timeglas* til prædikestolen anskaffedes 1633⁵

†*Ligbåre*, nævnt 1633, da der anskaffedes et nyt liglagen.⁵

†*Klokke.* Tugt- og Børnehuset havde en klokke, der ringede: til bords, til sengs og til kirke.⁹

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Civile regnskaber før 1660. Rentemesterregnskaber: Tugt- og Børnehusets regnskaber 1606-49. – Bilag til udgiftskonto L.a. Tugt- og Børnehuset 1608-23. – Bilag til renteme 1589-1659. – *Danske Kancelli.* B 193. Kopibog over rekvisitionsordre og beviser for udført arbejde til Børnehusets fornødenhed 1630-33.

Litteratur: Olaf Olsen: Christian IV.s Tugt- og

Børnehus, i *HistMeddKbh.* 4. rk. III, 1951-54, s. 257-356. Genoptrykt som selvstændig publikation 1978.

Se i øvrigt arkivalier og litteratur for de forsvundne kirker i København i almindelighed, s. 223.

Beskrivelse ved Sven Rask. Redaktionen afsluttet juni 1985.

¹ Den historiske indledning bygger hovedsagelig på

Olaf Olsen: Christian IV.s Tugt- og Børnehus, i *HistMeddKbh.* 4. rk. III, 1951-54, s. 257-356 (genoptrykt 1978).

² Jfr. Nielsen: *Kbh. Hist.* III, 344-48, samt indledningerne til Kirken uden for Nørreport og Børnehuset på Christianshavn.

³ *KancBrevb.* 30. maj 1623.

⁴ *KbhDipl.* V, nr. 97.

⁵ Tugt- og Børnehusets rgsk. 1606-49.

⁶ Jfr. *DK. Kbh. By* 4, s. 8f.

⁷ Ifølge *DaKanc.* B 193 leveredes 1632 materialer til et gitterværk i kirken, og 1633 forfærdiges en lås og en nøgle »til alteret«. Derimod er der ikke tale om, at kirken nyindrettes 1626. De udgifter, der omtales i forbindelse med »den ny kirke«, er afholdt i forbindelse med byggeriet på Kirken uden for Nørreport.

⁸ Bilag til rentemesterrgsk.

⁹ *DaKanc.* B 193.

CHRISTIAN IV'S HOUSE OF CORRECTION AND HOME FOR WAIFS AND STRAYS

Christian IV's Tugt- og Børnehus (house of correction and home for waifs and strays) was founded in 1605, on the initiative of the King. After undergoing reorganisation in 1620 it had more the character of a cloth mill and home for waifs and orphans. Adult men were no longer received, but it still continued to act as a women's prison, namely for prostitutes. In 1625, fifteen men, forty to fifty women and between five and six hundred children were in the institution. In spite of a fairly high cloth production, and recognition of its beneficial function as an orphanage, the institution was gradually

wound up as from 1644, and closed down finally in October 1649. The annual grant towards its maintenance was considered too large.

In 1606, the *House of Correction and Home for Waifs and Strays* took over the buildings of the Hospital of the Holy Ghost, and in 1617 a church hall is recorded – at the time used as a bedding stores. Church services were held between 1618 and 1648. Nothing is known about the fittings of the interior, and nothing has survived (fig. 2, 8 and 24).